

MA EK: »SPOMINI«

PLAVA BIBLIOTEKA
Ivan Ma ek-Matija

SPOMINI

Izdaja
CGP "DELO«, TOZD GLOBUS

Za založbo
Tomislav Pušek

Oprema Bronislav Fajon

Lektor Sonja Likar

Tisk
CGP DELO, Ljubljana, 1981

Knjigo je sofinancirala Kulturna skupnost Slovenije

OTROŠTVO SREDI VOJNIH TEGOB

Nemalokrat brskam po spominu, a kadarkoli skušam se i im dlje nazaj v otroška leta, vselej se ustavim na dvoriš u nekdanje vaške gostilne »Gartroža«. Pred o mi mi vzvalovi vrvež vaš anov iz naše in sosednih vasi, ki jim je govoril - to sem zvedel mnogo kasneje poslanec dr. Ivan Šušterši , vodja slovenske ljudske stranke. Veliko je govoril in dolgo. Za vaško otro ad je bil to nadvse zanimiv dogodek, eprav nismo ni esar razumeli. Bil sem tedaj gotovo med najmlajšimi poslušalci, saj sem imel komaj pet let. Od vsega so ve ji med nami menda ujeli samo Šušterši evo obljubo kmetom, da bo poskrbel za gradnjo kanala iz Save na Ježe pri Toma evem, odkoder bodo lahko namakali svoja polja. Nam otrokom je bila to še dolgo hvaležna tema za pogovore: Le kako bo ta gospod napravil, da bo voda tekla navzgor?! No, uganka je ostala nerešena tudi za odrasle vaš ane, kajti Šušterši ni nikoli ve razlagal svojega na rta.

Približno ta as sem našel nov kraj za svoje udejstvovanje. O e je namre blizu doma v Zadobrovi prodal kos zemlje in na tej parceli je vaška skupnost uredila kova ijo, v kateri je delal kova Janez Burkeljca, v asih z enim, v asih z dvema bratoma. Zame je bila kova ija strašansko zanimiva: veliko železja je ležalo naokrog in tako lepo je bilo poslušati hropenje kovaškega meha, gledati, kako so kova i kovali, in šteti udarce kladiv. Živahen kot sem bil, sem se ždenja ob kova iji hitro naveli al in zahotelo se mi je ponagajati kova em. Ker jim nisem mogel druga e nagajati, sem jim trkal na okna, trkal toliko asa, da je eden ad njih stopil na prag. Zbežal sem, kolikor so me ne le noge - a bile so še kratke . . . Kova me je ujel sredi gri a, na poti proti domu. Zvlekel me je nazaj v kova ijo in me vsega namazal s sajami. Sebi in

sodelavcem v zabavo, meni v jezo. In kot dimnikar sem se prihulil domov. Za udene mame nikakor nisem mogel prepričati, da so me kovači namazali isto brez vzroka . . .

Znova je v mojem spominu množica ljudi; spet pred gostilno v Zadobrovi. Le da je tokrat viselo nad zbranimi nekaj turobnega, nekaj mu nega. Začela se je I. svetovna vojna; moške in fante so vpoklicali. V gostilni so popili nekaj kozarčkov za korajžo, pa so bili temu primerno

11

odločno in glasni. Med njihove narejeno smeje besede sta se mešala ženski jok in jadikovanje. Tolažili so ženske, da vse skupaj ne more trajati dlje kot pol leta, da bodo kar mimogrede opravili z Rusi. Ko je prišel čas, so kmetice zapregle koleslje in vpoklicane odpeljale proti Ljubljani. Odšli so za malce več kot pol leta . . .

Tisto leto so me vpisali v prvi razred osnovne šole v Devici Mariji v Polju. Tedaj so nas učili še v slovenskem jeziku. Poučevala nas je učiteljica, Avstrijka, Ivana Majerjeva. Ni mi ostala v prijetnem spominu. Lepe besede zame ni imela nikoli, tepla pa me je, kadar me je dosegla. Priznam sicer, da sem batine marsikdaj zaslužil, a pretiravala je ona le večkrat kot jaz. Ob neki priložnosti me je mlatila s palico, kjer je padlo, tudi po glavi, tako da sem odnesel vse polno modric. Po tem dokazovanju svoje moči je prišla k nam domov staršem razlagat, zakaj me je tako pretepla. Njej sami se je zazdelo preveč in morala se je opravičiti.

Več iz vzamem tepež, je prvo leto mojega šolanja potekalo še kar normalno: pouka nam še niso okrnili in šolski prostori so bili, na razpolago samo šoli. V drugem šolskem letu pa so se stvari že precej obrnile. S fronte so privlekli italijanske ujetnike in jih zaprli v šolo. Ker je bilo tako manj prostora za nas, je bilo upraviteljstvo šole prisiljeno skriti pouk, da so se lahko zvrstili vsi razredi. Ujetniki v šoli so bili zastraženi in niso mogli imeti nobenih stikov z domačini, razen z nami, šolskimi otroki. Bili so zelo slabo oskrbovani, večala ni kot siti. Čeprav tudi nam ni bilo dosti bolje, smo se otroci vendarle spustili z njimi v nekakšno menjavo. Ujetniki so izdelovali prstane z aluminija in druge okrasne predmete. Ponujali so nam jih skupaj s klobuki in volne, ki so jo dobili s paranjem svojih nogavic za kak krompir, kolerabo ali repo, kar smo pa lahko dobili doma. Sprva se nam je menjava zdela imenitna in pomembna. V klobuki in volne smo že videli doma spletene jopice. Kaj kmalu pa se nam je posvetilo, da Italijani ne mislijo pošteno. Volno so navijali na kepe papirja, a le toliko, da je bil papir prekrit. Zato je otroško navdušenje za trgovino kmalu splahnelo.

Povedal sem že, da je bilo tudi za civiliste takrat s hrano zelo težko. Oskrba prebivalstva je bila zagotovljena samo na papirju, v resnici je odpovedala že po nekaj mesecih. Tega sploh ni mogoče primerjati s položajem med II. svetovno vojno, ko je bila prehrana kljub vsemu mnogo bolj urejena.

Za civilno prebivalstvo je že prvo leto vojne zmanjkalo vsega: masti, mesa, moke, sladkorja. Vsak si je pomagal, kot je sam vedel in znal. Spominjam se, da smo pri nas doma sadili sladkorno peso. Kuhali smo jo, in to tako dolgo, da je v loncu ostala usedlina, s katero smo potem sladkali kavo.

Tista leta je pri nas županoval Jaka Dimnik iz Polja, gostilničar in mesar. Bil je edina oblast in zato je pošel z občanmi, kar se nam je zljubilo. Njegova stvar je bila tudi preskrba prebivalstva z mastjo, mesom in moko. Vse je delil po svojih načelih - znancem in političnim prijateljem, brez

12

pravna raja pa je dobila ostanke, e so bili gospod župan pri volji. Pred njegovo mesnico smo stali v vrstah ure in ure in ne malokdaj odšli praznih rok. Spominjam se nekega zimskega dne, ko smo cepetali na mrazu pred Dimnikovo mesnico že nekaj ur. Ob desetih je Dimnik brez besed mesnico zaprl, mi pa smo drgetaje akali naprej. Ko je bilo ženskam dovolj, so za ele kri ati in zmerjati mesarja. To je dalo korajžo tudi nam otrokom, ki nam je vsem krulilo v želodcih; za eli smo metati snežne kepe v okna. Mesar se je zbal za šipe in je mesnico odprl. Za mizo v mesnici sta se skupaj z mesarjem gostila z golažem in litrom vina ob inski pisar in lesni prekup evalec Plankar in nadu itelj Miheli . Ta, ki ga otroci že iz šole nismo prav ni marali, me je porogljiva vprašal: »Ma ek, kaj bi tudi ti rad jedel meso?« Bil sem užaljen in za vselej sem ga zasovražil.

Tako kot z mesom je bilo tudi z drugo hrano. V skladiš u vevške papirnice so nekega dne delili moko. Ponjo sva šla skupaj s sinom najbogatejšega kmeta v vasi - Primamja, ki je imel dva grunta in igar družina vso vojno ni bila en sam dan brez hlebca na mizi. Ko je v skladiš u prišel na vrsto Primar, je dobil vre o moke, meni pa niso dali ni , eprav doma nismo imeli niti prgiš a moke. Nisem mogel mol ati pa sem vprašal, zakaj je Primarjev dobil, jaz pa ne. Odgovor je bil kratek: »Tiho, mulec!« Hudo mi je bilo, ker sem se praznih rok vra al domov. Nisem mogel razumeti, zakaj ravnajo tako; povprašal sem Primarjevega fanta, e se mu zdi prav, da meni niso dali moke. Odgovoril mi je, da je njegov o e ob inski odbornik in da imajo zato pa pravico do moke.

Moj o e je najprej delal v mestni vrtnariji na Poljanah. Od rojstva je imel v kolku izpahnjeno nogo, ki ga je pri delu ovirala. Bil je delaven in uka željen in se je kasneje izu il tesarskega poklica v upanju, da bo tako prislužil boljši kos kruha za družino. Tesaril je dale naokoli, garal cele dneve. In res je kazalo, da si bomo z njegovim delom opomogli. Z vojno pa se je tudi pri delu obrnilo. Malo ga je bilo in zato je bil tudi zaslužek pi el. Redkokdaj je o e uspel dobiti namesto denarja kakšno hrano. Ljudje so raje pla evali z denarjem, s tem pa si nisi mogel kaj prida pomagati, ker ni bilo kje kupovati. Doma nas je bilo pe2 otrok. Redili smo kravo, da smo imeli mleko. Pridelali smo nekaj kromperja, nekaj zelenjave. To pa je bilo tudi vse. eprav sem bil še majhen, sem pogosto hodil sam k teti v Ljubljano. Imela je moža poštarja, ki je kot državni uradnik dobival krušne karte. Njuni h erki sta delali v vojaški bolnišnici in sta tam dobivali precej hrane, tako da so imeli zase dovolj. Zato je teta dostikrat dala karte za kruh nam, jaz pa sem z njimi kupoval koruzne hleb ke v pekariji. Nosil sem jih domov v nahrbtniku, kjer so se mi vselej razdrobili. Navadno sem se vrnil domov okoli poldneva, v asu obeda. Spraznil sem nahrbtnik na mizo, koruzni hleb ki niso bili prav ni ve podobni kruhu, pa pa suhim žgancem. Mama je oddelila vsakemu kup ek, dodala še malo kave in kosilo je bilo tu.

Že leta 1915 so se za ele vra ati s fronte razbite vojaške enote. Vse vasi ob Savi so bile polne vojaštva. Vojake so nastanili po hišah - vsaka hiša jih je morala sprejeti dolo eno število. Bili so razli nih narodnosti:

13

Hrvati, ehi, Avstrijci, Madžari. Za otroke je bilo to novo doživetje. Navezovali smo stike z vojaki in se skušali z njimi sporazumovati. Najlaže je bilo seveda s Hrvati, tudi s ehi je šlo kar dobro. Avstrijci so nas sicer slabo razumeli, pa smo se mi potrudili in skušali žlobudrati po njihovo. Nikakor pa se nismo mogli sporazumeti z Madžari, z madžarš ino ni in ni šlo. Kakor hitro smo se seznanili z vojaki, že smo za eli pogledovati v njihove poljske kuhinje. Iz kotlov je prijetno dišalo. Navadno smo prihajali po razdelitvi hrane; e je bil komandant vsaj malo

loveški, je dovolil, potem ko je vojska že dobila dodatek, da so preostalo hrano razdelili med otroke. Kdo bi opisal vsakokratno veselje, kadar smo jo s polnim loncem ucvrli proti domu?

Tedaj smo imeli priložnost spoznati madžarsko specialiteto - golaž. Madžari so ga pogosto imeli na jedilniku. Morda celo prepogosto, zakaj kar radi so kdaj pa kdaj svojo porcijo zamenjali za lon ek kme kega mo nika. Golaž je bil sicer mo no papriciran, a nam je kljub temu šel v slast.

Pri nas je nekaj asa stanoval mlad zastavnik - Ceh, ki je skrbel za oficirsko skladiš e hrane, v katerem je bilo vsega: sladkorja, okolade, piškotov - skratka dobrot, o katerih smo otroci takrat lahko samo sanjali. eh je bil dober in zato sem ga ve krat prosil, naj mi kaj prinese. Še dandanes mi zveni v ušesih njegov odgovor: »Po kaj malo, po kaj, bum že dal!« bil je mož beseda. Ko smo se otroci vra ali iz šole mimo skladiš a, smo iz torb pobrali knjige, on pa nam je napolnil torbe s tem, kar je imel pri roki. Meni je v asih nasul celo malo ve , menda zato, ker je pri nas stanoval.

Otroške skomine po hrani so bile prevelike, da bi jih potešila skladiš nikova ob asna darežljivost. Tisti otroci, ki smo razmere bolje poznali, smo hodili okoli poda, kjer je bilo skladiš e, kot ma ek okoli vrele kaše. Ugotovili smo, da vodi s poda lina proti hlevu, da pa je zadelana s senom. Odlo ili smo se in skopali skozi seno rov do line. Zdaj je bilo treba samo še odmakniti deske in - bili smo v skladiš u. eprav je bil pogled na skladovnice dobrot zapeljiv, smo se modro odlo ili, da bomo vzeli le toliko, da vrzede ne bo mogel nih e opaziti. Dostikrat smo si tako potešili lakoto, ne da bi nam kdo prišel na sled. O morebitnih posledicah sploh razmišljali nismo. Za nas je bila želja najesti se takrat mo nejša od vsega drugega.

V tistih asih sem spoznal še eno vojaško prehrambeno bazo: kasarno ob Ljubljani v Mostah, kjer so imeli pekarno, mesarijo, kuhinjo. Tej kasarni smo pravili »prfleks magacin«, kar je bila popa enka nemškega izraza Verpflegsmagazin - oskrbovalno skladiš e. Tu so vojaki, ki so potrebovali denar za gostilno in za ženske, kdaj pa kdaj kaj prodali, eprav so se hudo bali oficirjev in kontrole. Težko je bilo karkoli spraviti ez ograjo. Povsod so bile razpostavljene straže. V asih pa se mi je le posre ilo tu dobiti kak hlebec vojaškega kruha, pa tudi kak kos slabšega mesa. Vse te moje »preskrbovalne akcije« so šle na ra un šole, a pouku sem se prav rad odrekel.

14

Šola je bila zame pravi dolg as. Poleg branja in pisanja so nas u ili nekaj ra unstva, nekaj zemljepisa in nekaj malega zgodovine. Dobro smo morali poznati predvsem družine avstrijskih cesarjev. V prvih dveh razredih smo imeli pouk v slovenš ini, v tretjem razredu pa so nas za eli u iti še nemš ino. Vse predmete je v razredu pou eval en sam u itelj. Šola je bila šest razredna, imela pa je še dva nadaljevalna razreda. V njej je bilo zaposlenih šest u iteljic in dva u itelja, ki sta med vojno odšla na fronto. Od moških je ostal upravitelj Miheli . Bil je neprijazen z otroki, rad nas je tepel. Tudi brez vzroka. Neko je našel na cesti bi , ki ga je verjetno izgubil kak vojak; odtlej je namesto z roko delil udarce z bi em. Prav gotovo ni slutil, kako maš evalni znamo biti otroci. S fronte je takrat prišel na dopust neki kmet iz Sneberij. Malo okajen je pohajal okrog. Ko sva se sre ala na cesti, me je ogovoril, jaz pa sem mu za el pripovedovati, kako hudobnega , u itelja imamo. Povedal sem mu, da nas tepe z bi em, vse, tudi njegovo h er, ki je bila z menoj v razredu. Vojak se je razhudil in vpil: »Potem naj gre na fronto, e bi se rad tepel!« Zavil je v gostilno, od tam pa kar sredi pouka priklovratil v naš razred. Ker sem mu prej povedal, da ima u itelj bi za vrati, ga je nemudoma zgrabil an za el udrihati z njim po Miheli u. Otroci smo podivjali in ga spodbujali: »Le dajte ga, le dajte ga!« Ko se je vojaku

zdelo, da je dovolj, je uiteljju zagrozil, da bo še prišel na dopust, nato pa izginil skozi vrata. Zanjim se je brez besed pobral tudi Miheli; zadošenja ni imel kje iskati. Kdo bi tedaj za vojakom poizvedoval in ga kaznoval?

Ve spoznanj in resnic kot šola je med vojno otrokom dajalo življenje. Lakota, pomanjkanje in druge tegobe nas niso mogle pahniti v malodušje. Bili smo strogi opazovalci okolice. Po svojih moeh smo poskušali uravnati življenje. V o i nas je bodel odnos oficirjev do vojakov. Oficir je bil popoln gospodar in je z vojakom lahko poel kar ga je bila volja. Nekega dne je v Zadobrovo prišel polk, ki mu je poveljeval »oberst« - Avstrijec. Bil je hudoben do vojakov in ni manj do civilistov. Sovražil je Slovence in nas psoval s svinjami. Vojaki so nam razložili, da se je vrnil s fronte živno razrvan, da ne prenese nobenega poka. Res je uvedel po vaseh strog režim: povsod je moral vladati mir, nikjer ni smelo biti nobenega streljanja. e je že padel kak strel, je takoj razposlal patrolje, da so iskale strelca. Gorje, e so našli vojaka, ki je streljal. Bil je strogo kaznovan. Tudi sicer je hitro pripisal krivdo vojaku, etudi ta ni bil kriv. Spominjam se, kako so za kazen zvezali nekega vojaka ez roke in prsi ter ga obesili na kozolec, da se je samo s prsti dotikal tal. Ne vem, kaj je zagrešil. Visel je na soncu nekaj ur, brez vode in je ves onemogel. Stražil ga je drug vojak. Nas otroke je to hudo prizadelo. Rešiti kaznovanega nismo mogli, hoteli smo mu v.saj pomagati.

Dogovorili smo se, da bo skupina otrok zapletla stražarja v pogovor, medtem pa se bom jaz skušal približati onemu, ki je visel. Zdolgo asenega stražarja so moji vrstniki hitro zamotili s klepetom, jaz pa sem vzel lonc vode, splezal po latah na kozolec in z vrha vlival vojaku vodo v usta. Nikoli ne bom pozabil njegovega hvaležnega pogleda.

15

Po tem dogodku smo otroci »obersta« še bolj sovražili. Venomer smo razmišljali, kako bi mu jo zagodli. Ker smo vedeli, kako zelo ga streljanje vznemiri, smo si pri~skrbela naboje. Pušk nismo imeli, pa smo si izmislili poseben na in vžiga. Naboj smo postavili na dve lesenim rogovilici, pod njim pa prižgali sve o. Ko se je naboj dovolj ogrel, je po ilo kot bi ustrelil s puško. Takoj po vžigu smo zbežali k Savi in se vrnili šele ez kako poldrugo uro, ko se je preplah že polegel. Patrolje so namre po vsakem našem podvigu pre esale teren po dolgem in po ez.

Po asi se je naselil v meni odpor do Avstrijcev. Postali so mi bolj zoprni od drugih vojakov. Zato sem njim prej kakšno zagodel kot drugim. V naši soseski sta živela vsak v svoji lesenja i dva star ka. Vedel sem, kako si želita tobaka. Ukradel sem ga Dunaju - kaplarju, ki je stanoval pri nas, in ga odnesel starima sosedoma. Kaplar je vedel, da pri hiši nih e ne kadi. Za krajo je takoj osumil mene. Pretepel me je, a to me ni ustavilo, da mu še drugi ne bi izmaknil tobaka za stara dva. Takrat se še nisem zavedal, kakšni so odnosi med nami in Avstrijci. Vedel sem le, da živimo v isti državi, da pa govorimo vsak svoj jezik. Kaj ve nikoli nisem slišal, sam o tem tudi še nisem razmišljal.

Menda je bilo 1916. leta, ko so nam v šoli povedali, da bo treba po vaseh zbirati zlato »za cesarja, domovino in zmago«. Mene in sošolca Franca Primarja je uiteljica Majerjeva dolo ila za zbiranje zlata v Zadobrovi. Dala nama je nabiralno polo, na katero je vpisala potrebne rubrike, in nama še enkrat pojasnila, kaj naj ljudem re eva. Obiskala sva tri hiše v vasi. Pri dveh so naju odslovili, eš da nimajo zlata, pri tretji pa nama je ženica dala strgano verižico. Vleklo me je ven iz vasi. Sošolcu sem predlagal, da bi šla še v Hlebšev mlin. Med Zadobrovo in Zalogom je bilo tiste ase ob potoku 6 mlinov, od katerih so štirje še mleli. Kasneje se je z regulacijo Save njena struga poglobljala, pritoki pa so usihali. Danes tudi Hlebševega mlina ni

ve , le mlinarjeva obnovljena hiša še kljubuje asu. V Hlebšev mlin sem v asih nesel mlet žito, še ve krat sem tja zavil na obisk k staremu Hlebšu. Bil je prijazen in rad se je menil z menoj. Verno sem ga poslušal, ker je vedel povedati veliko zanimivega. In še nekaj me je vleklo k njemu: vsakokrat mi je odrezal kos kruha. Tako mi je torej prišlo na misel, da bi zavila z nabiralno polo še k Hlebšu. Našla sva ga zunaj, pri mlinu. Vedla sva se, kot nama je bilo naro eno: vljudno sva ga pozdravila, potem pa sem za el pojasnjevati, da zbirava zlato »za cesarja, domovino in zmago«. Mlinar naju je premeril od pete do glave, naro il sošolcu Primarju, naj po aka zunaj, mene pa je odvedel v hišo. Dal mi je zagozdo kruha, drugi kos je odrezal za Primarja in mu ga odnesel ven. Vrnil se je in mi velel, naj mu še enkrat razložim, za koga zbirava zlato. Seveda sem nau ene besede ponovil še enkrat; on pa je sedel in mi po asi za el razlagati, da mi Slovenci nimamo cesarja, ta, o katerem govorim jaz, pa da je avstrijski. Avstrijci pa niso naši prijatelji, ne marajo nas. Mi moramo zanje delati in jim davke pla evati. Tudi vojna ni zaradi nas, za Avstrijce

16

umirajo na fronti naši ljudje. Skratka, ni prida ni ta cesar, za katerega bi jaz rad zbiral zlato. Zato ni prav, da ga zbiram zanj. Hlebš je dejal, naj nabiralno polo vrnem u iteljici Majerjevi in naj kar sama zbira za svoje Avstrijce. Zabi al pa mi je, da ne smem prav nikomur povedati, kaj vse mi je razložil o cesarju pridani u. Obljubil sem mu, da ne bom. Držal sem besedo. Nikomur nisem pravil o tem: ne sošolcu, ki me je spremljal, ne komu drugemu. Naslednji dan sem nabiralno polo vrnil u iteljici in dejal, da ne bom ve zbiral zlata. Razhudila se je in na vsak na in hotela zvedeti, zakaj sem se tako odlo il. Rekel sem ji, da ljudje nimajo zlata, saj sva dobila samo raztrgano verižico. Dolo ila je drugega šolarja; poslej mi zlato za cesarja ni bilo ve mar.

Takrat so šli za cesarja tudi zvonovi iz cerkva. Šola v Polju je stala tik zraven cerkve. Zvonove, ki so bili veliki in težki, so snemali vojaki. Najve jega, imel je okoli 5000 kilogramov, so morali razbiti v zvoniku in ga po delih zmetati na tla. Delo je trajalo nekaj tednov in razbijanje je ves as motilo pouk, tako da je bilo u iteljico komaj slišati. Farani so zamerili župniku Mullerju, eš da bi zvonove takrat lahko rešil, e bi hotel, on pa je govoril, da mu je veliki zvon tako ali tako preve bil na ušesa.

Z župnikom Mullerjem sem imel veliko težav tudi jaz. Pou eval je verouk, k,i mi ni in ni šel. Nisem se ga u il, zato sem vsako uro verouka, to je dvakrat na teden, dobival batine, ki naj bi mi menda odprle glavo za sprejemanje božjega nauka. U inek je bil prav nasproten. Zasovražil sem vse, kar je bilo v zvezi z veroukom in vero u itelji. Doma so poskušali vplivati name zdaj zlepa, zdaj zgrda, a ni šlo. Še birma, ki je za otroke bila velik in imeniten dogodek, je bila zame razo aranje. Ve ina birmancev je takrat dobila v dar uro - tak je bil obi aj - mene pa je boter peljal v gostilno, kjer mi je pla al dve klobasi, dva »kraherla« in - konec. Spomnil sem ga na uro, pa mi je z roko pokazal - bil je namre nem - da nima denarja.

Verske skrivnosti so v meni za ele zgodaj vzbujati radovednost. eprav sta bila starša globoko verna in sem ju spoštoval, bil nanju navezan, mi vere v srce nista mogla vsaditi. Med vrstniki sem dostikrat na enjal pogovore o »ve nih resnicah«, ki so jih pridigali župnik in njegovi kaplani. Vedno je šlo le za to, ali je kaj res ali ni. Tako smo govorili o obhajilu, kamor si moral pri2i teš . Vrstniki so trdili, da je ne le pregrešno, e ne prideš teš zjutraj v cerkev, marve da se celo zadaviš da umreš, e karkoli použiješ, preden dobiš hostijo. Za šolsko otro ad je bala nekajkrat na leto obvezna spoved ,z obhajilom. Menda je bilo v tretjem razredu. Imel sem devet let. K maši, med katero je bilo obhajilo, sem prinesel klobaso, ki sem jo izmaknil doma mami.

Med mašo sem za el z noži em rezati klobaso in okrog mene je zadišalo. Otroci so me prestrašeno pogledovali. Ponujal sem jim koš ke klobase, nih e ni upal vzeti. Celo klobaso sem pospravil sam. Sošolci so za udeno strmeli vame. Ko je pozvonilo k obhajilu, sem

17

z drugimi pokleknil k mizi. Župnik mi je na jezik položil hostijo, otroci pa so strahoma akali, kaj bo. Še ko smo se vrnili v klop, so mislili, da se bom zdaj zdaj zvrnil. Jaz pa sem se ponosno oziral okrog . . . Med sošolci mi je zaradi tolikšnega poguma mo no zrasel ugled.

Zadnje dejanje mojega preizkušanja božjega nauka se je odigralo v razredu. Nekdo me je namre zatožil kaplanu, ki nas je tisto leto u il verouk, zaradi klobase. Jezni kaplan se me je lotil s palico. Padalo je vsepovsod. Na koncu sem mu moral nastaviti še roki. Imel sem obvezan prst, ker se mi je ognojil. Nekajkrat mi je uspelo roko izmakniti, kon no pa je kaplan le bil hitrejši. Mo no je udaril, povoj se je snel in gnoj je brizgnil po njegovi rni obleki. Pri pri i je odnehal in se za el istiti. Tisti trenutek me je silno zbolelo, a mi je hitro odleglo, ker je gnoj odtekel. Bal sem se, kaj bo doma, ko bodo zvedeli, da me je kaplan kaznoval, pa staršem ni nih e ni esar omenil, ne kaplan ne otroci.

Gozdovi okoli naše vasi so bili polni gob. Poznali smo le malo vrst gob, uživali pa samo jur ke, lisi ke, go lobice in mavrahe. Doma so nas u ili, da so vse druge gobe strupene, smrtno nevarne. Dober kilometer od vasi so v smrekovem gozdu ruski ujetniki gradili velika municijska skladiš a. Nas otroke je radovednost prignala mednje. Poslušali smo, kako so se pogovarjali. Radi so nas sprejeli medse, ogovarjali so nas mi pa smo sem in tja tudi razumeli kako njihovo besedo. Imeli so slabo prehrano, bili so la ni, zato so si po gozdu nabirali gobe. Pobrali so vse, kar so našli. Otroci smo jih za udeno opazovali, ko so si kuhali , "strupene" gobe. S krompirjem, repo, kolerabo. Posedli smo blizu kotlov in akali, da bo jed kuhana. Da bi videli, kako lovek umre, e je strupene gobe. Vendar se po obedu ni pripetilo ni takega. Tudi naslednji dan ne. Tako smo bili za spoznanje bogatejši: niso vse gobe, ki jih ne poznamo, strupene!

Gozd mi je tudi sicer nudil veliko veselja in zabave. Zgodaj sem postal divji lovec. Že v drugem razredu. Lovil sem zajce, fazane in jerebice. Zjutraj, ko sem šel v šolo, sem mimogrede nastavljal zajcem zanke. Ko so prišli v šolo otroci iz popoldanske izmene, so mi povedali, kako je z mojim plenom. Kri ali so v en glas: »Ivan, zajec se ti je ujel!« Za mojo strast so vedeli tudi vojaki. Pomagali so mi drgniti žico, da je bila gladka, saj le tako v zanki gladko ste e in se ne zatakne.

Ko sem ujel prvega zajca, mi ga je bilo žal, ko je stokal v zanki. Prinesel sem ga domov, pa me je mama nagnala. Ni ga hotela pripraviti, eprav nismo imeli mesa. Rekla mi je, da je to kraja in da pri naši hiši takih stvari ne bomo po eli; naj ga nesem, kamor ho em. Odnese sem ga k nekemu sošolcu; njegova mati ni imela pomislekov. Spekla ga je in jaz sem obedoval za njihovo mizo.

Kljub mamini graji se svoji strasti nisem mogel odre i. V zanko sem lovil tudi jerebice. Za te mora biti zanka iz konjske žime. V sredo položiš zrnje. Jerebica gre ponj, ven pa ne more ve , ker se z nogo ujame v zanko.

18

Fazane smo lovili na poseben na in. Pono i smo šli s svetilkami na kraj, kjer so fazani preno evali na drevesih. epele so na vejah in zlahka smo jih zaslepili s svetlobo. Fazan je v

svetlobi obsedel kot uro en, bil je lahek plen za no nega lovca, ki je ud,aril po njem s palico, da je padel z veje.

Domov sem smel prinesiti le ribe, ki jih je o e imel rad, o divja ini pa mama ni hotela ni slišati. Tudi meni ni bilo do mesa, le lovska strast me je vlekla v gozd. Bil sem divji lovec tam do šestnajstega, sedemnajstega leta. Težav zaradi tega nisem imel. V našem revirju je bil uvaj Janez Hribar, ki je bil dober lovec in je znal tudi skrbeti za zarod v svojem revirju. Vedel je za moje po etje, pa je rekel, naj mu ne hodim na pot. Ko je postal uvaj njegov tekmeč, sva skupaj lovila na divje in marsi esa me je nau il. Od tistih asov mi je ostalo veselje do lova. Hribar je po drugi svetovni vojni šel za lovca na nekdanjo graš ino Strmol in tam do aka(upokojitev.

eprav je v tistih letih beseda vojna odmevala vsepovsod, je njen smisel ostajal za nas otroke nekaj daljnega, nerazumljivega. Vsak dan smo slišali pogovore o bojih, o ranjenih, o padlih, pa se vse to otroške duše ni kdove kako dotaknilo. Vojno smo otroci skr ili na puške, bombe, topove, letala. To je bilo tisto, kar je za nas imelo svoj ar, kar nas je privla evalo, navduševalo, zanimalo.

Za šolsko mladež je italijansko bombardiranje zaloškega železniškega mostu vsakokrat bilo izjemen dogodek. Kadarkoli so letala priletela nad Zalog, smo se morali otroci umakniti iz šole. Aeroplani, kot smo jim takrat rekli, so leteli precej visoko, ker so se bali protiletalske artilerije; merilnih naprav niso imeli in nikoli se jim ni posre ilo zadeti mostu. V teh napadih je bilo ranjenih nekaj vaš anov, neka ženska je izgubila življenje in poškodovana so bila nekatera stanovanjska poslopja. Avstrijski vojaki so ob napadih oddali nekaj streliv iz protiletalskih topov, ko so bila letala še dale , potem pa so svoje obrambne položaje zapustili in zbežali v bližnjo hosto. Ta ne prekriti strah vojakov je bil za nas otroke sila smešen, kajti nam se bombe niso zdele nevarne. Spuš ali so jih tako visoko izpod neba - le kako bi nas mogle zadeti?!

Vojaki so dobro vedeli, kako nas privla i vse, kar diši po smodniku, in tudi, kolikšna nevarnost nam prav zaradi tega grozi povsod. Pogosto so nas u ili, kako se ravna z orožjem, kako s strelivom, kaj je smodnik, in tako naprej. Poslušal sem jih z velikim zanimanjem in jim zavidal, da znajo tako spretno ravnati z vsemi temi stvarmi. Rad bi jim bil enak pa sem zato hudo resno jemal njihove nauke in si jih tudi zapomnil. Tako sem na primer spoznal, da mora dober vojak biti na mo previden. Pozneje mi je to spoznanje nemalokrat koristilo . . .

19

DESETLETJE PO PRVI SVETOVNI VOJNI

Kot vojna sama je bil tudi njen konec nekaj, esar otroci nismo povsem doumeli. Ker pa se je okrog nas vse radostilo, smo bili radostni in razigrani tudi mi.

Za konec vojne sem zvedel v Ljubljani, kjer so vojaki zapuš ali kasarne in odhajali domov. Vojaki s fronte so se vra ali pozneje, onih iz ujetništva pa še dolgo ni bilo. Naša vas je na fronti izgubila nekaj mož; v spominu mi je ostal le Dov ev fant, ki je odšel na vojsko še zelo mlad, pa se ni ve vrnil.

V bližini naše vasi je, potem ko je vojska odšla, ostalo še veliko ekrazita. Otroci smo bili o njem že toliko pou eni, da smo vedeli, kdaj je nevaren, eksploziven. Starejši, v glavnem so bile doma še vedno samo ženske, so nas opozarjali, da so igre z ekrazitom nevarne. Mi pa smo ga zve er

nosili na kupe za vasjo in ga zažigali; na zraku namre nima nobene eksplozivne moči, daje pa močno rumenkasto svetlobo. Najprej smo ga zažgali le malo, za poskušnjo, ko pa smo se prepričali, da ni nevaren, smo zažgali tudi vse kupe, tako, da je bila razsvetljena vsa vas.

Municijsko skladišče, ki so ga nedaleč od vasi zgradili ujetniki, je bilo za nas prava zakladnica. Starejši vašani so ga takoj prve dni po vojni razdejali in odnesli vse, kar je bilo kaj vredno. Zanjimi smo oblast nad barakami prevzeli otroci in raziskovali po svoje. Nekega nedeljskega popoldneva se nas je zbralo pri barakah kar lepo število. Skupina več fantov je neutrudljivo brskala po raztresenem smodniku, ker so bili vmes tudi naboji za puške. Dobro sem vedel, kako nevarno je v baraki toliko po kakem železnem predmetu, še bolj, seveda, po nabojih, saj že najmanjša iskrica lahko povzroči eksplozijo. To sem povedal tudi na glas. Starejši fantje pa so me zavrnili, češ da sem strahopetec. Kljub vsemu sem bil toliko previden, da sem manjše otroke odvedel iz barake. Nismo bili še daleč proč, ko je silovito pošlo. Po enili smo od strahu in šele čez nekaj trenutkov opazili, da je baraki odneslo streho. Iz barake je bilo slišati posamezne krike. Ko smo si opomogli od prvega strahu, smo stekli proti baraki. Fantje so ležali po tleh, rani po obrazih in rokah, ožgani od smodnika. Stekli smo v vas, vsi preplašeni, povedat, kaj se je zgodilo. Vašani so naglo zapregli konje in z vozmi šli po ranjence. Enemu od njih je odtrgalo dva prsta, drugi so bili ožgani po rokah in obrazu in nekaterim so ostale po opeklinah brazgotine za vse življenje.

Poleti leta 1920 se je po vaseh raznesla vest, da pride v Ljubljano sam kralj - »srbski kralj«. To je bil za ljudi enkratni dogodek. Zborovanje je bilo pred Prešernovim spomenikom. Mama mi je dovolila, da grem gledat kralja. Kakšen neki je? Predstavljal sem si ga orjaške postave. Zagotovo je močnejši od avstrijskega Franca Jožefa! Otroci smo se zrinili naprej. Boje se, da bo našim osem kaj ušlo, smo zlezli kar na spomenik. Nihče nas ni pregnal. Bili smo še kar pridni in mirni, zakaj napeto pri akovanju, kdaj se bo pojavil mogočnejši, nas je umirjalo. Kolikšno je bilo razočaranje, ko so kralja pripeljali k mizi pred spomenikom! Kako druga

20

čen je bil od naših predstav! Bil je majhen, z dolgim, krivim nosom; nosil je zelo visoko kapo in tudi nekam visoke pete je imel, da bi bil videti višji. Lahko bi se skrival pod brado avstrijskega cesarja. Kako smo bili razočarani! Pa najbrž ne samo otroci.

Po vojni se je v šoli za elo redno delo. Vpisan sem bil v tako imenovano ponavljalko in sem končal 7. in 8. razred. V teh dveh razredih ni bilo nove snovi, pač pa smo obnavljali in utrjevali snov 6. razreda. Ob rednem obiskovanju pouka in pridnem učenju pa se je vendarle dalo kaj pridobiti, toda meni šole tudi zdaj ni bilo dosti mar. K pouku ni bilo treba obvezno hoditi vsak dan. Kadar je bilo doma veliko dela, je oče preprosto odšel v šolo in se domenil, da sem bil teden dni in tudi več doma. Takrat sem namreč že precej pomagal pri delu na polju in tako razbremenjeval mamo.

Priloga za potikanje po vasi in naprezovanje ušes mi je vendarle še ostajalo. Pri nas so ton vsakdanjemu življenju dajali železničarji, ki jih je bilo kar veliko. Bili so organizirani in so svoja na čela oznanjali ne samo v lastni organizaciji, ampak tudi med drugimi delavci. Zato se je veliko govorilo o težkih delovnih razmerah, o nizkih mezdah in podobnem. Na pomlad 1920. leta pa je že bilo slišati o pripravah na štrajk. Dobro se spominjam, kako se je povsod govorilo o velikem zborovanju v Taškarjevem gozdu kakor so rekli območju med Mostami in Šmartnim.

Z mamom sva 24. aprila na njivi sadila krompir, ko je proti poldnevu iz zaloške smeri pritekla mimo neka vaš anka in vsa razburjena kričala kakšen zlo in da se je zgodil na Zaloški cesti. Povedala je, da so orožniki streljali na delavce in jih nekaj poškabili. Imelo me je, da bi šel pogledat, kaj se dogaja, a mi mama ni dovolila nikamor. Ko sva končala delo na njivi, sva že na poti domov zvedela, da je na Zaloški cesti padel naš sosed Jakob Černe. Novica nas je hudo prizadela. Od sosedovih je bilo čuti neutolažljiv jok. Pokojni Černe je bil delavec v kemični tovarni in se je zborovanja udeležil, ker so bili nanj vabljeni vsi delavci.

Doma sta se o čem in mama pogovarjala o Zaloški cesti in obsojala ravnanje žandarjev. Smrt soseda Černeta mi je legla na dušo; iz pogovorov mojih staršev sicer nisem mogel razbrati, zakaj je prišlo do poboja, a beseda žandar je poslej zame pomenila krutost, nasilje.

Gartroža se je pisal naš sosed; posestnik, gostilničar, prekupačevalec. Poblížem sem ga spoznal že med prvo vojno ko sem med potnicami dve, morda tri leta zapored pasel pri njem krave. Poleg mene je imel še enega pastirja. Oba sva dobivala le hrano: za zajtrk zelje s krompirjem, za druga dva obroka krompir z zeljem. Spal sem nad gospodarjevim hlevom. Ker me je ponoči zeblo, sem Gartrožo poprosil za odejo. Pa mi je pokazal na vojaško skladišče poleg stelnika, naj si kar tam vzamem tri vojaške koce. Otepal sem se, češ da me bo zalotil stražar dolgo mi je prigovarjal in končno sem le privolil. S steljo vred sem prišel

21

nesel, kakor je želel. Dva koca mi je vzel takoj, tretjega mi je pustil, toda le dokler sem spal na njegovem hlevu.

Vendar ti trije koci niso bili nič proti tistemu, kar si je Gartroža prisvojil ob koncu vojne. Blago so takrat povsod na veliko plenili, nikjer pa menda ne toliko kot na našem koncu. Pri nas je bil namreč tovorni kolodvor, z mnogimi tiri, na katerih je lahko stalo tudi 25 vlakov. Avstrijci so pred koncem vojne po Italiji naropali ogromno blaga. Izropali so trgovine in z blagom naložili cele kompozicije vlakov. Na vagonih je bilo vsega: od tekstila, usnja pa do zlata in drugih dragocenosti. Vlaki so vozili skozi Ljubljano na Dunaj. Ob koncu vojne, ko je nastala zmeda in so morali biti tri prosti predvsem za prevoz ljudi, so celi vlaki blaga obteli ali v Zalogu. Mnogi okolišani so to izkoristili in si z vagonov priskrbeli marsikaj. Najpodjetnejši med njimi je v tistih dneh zagotovo bil Gartroža. Sam ni kradel, so pa njegov hlapec in dva dninarja za nekaj litrov pijače ponoči kar z vozovi vozili skupaj različno blago. Gartroža je na novo pridobljeno imetje skrbno spravil. Prvo skladišče si je uredil ob vodi, pod vrkami, kjer je bil velik, suh prostor. Napolnil ga je z vsem mogočim. Radovednost me je gnala tja na ogled in odkril sem ogromno zalogo usnja, celih kož, podplatov. Bili so tu še tudi železni predmeti, za katere nisem vedel, čemu bi lahko služili.

Doma je Gartroža imel velik dvojni kozolec. Sredi tega je tedaj napravil veliko leseno ogrodje z vrati, vse skupaj pa je zadela s steljo. Tu je bilo skrivališče za dragocenejše blago. Tudi sem me je zvalila otroška radovednost. Razkopal sem steljo, ko ni bilo nikogar blizu, in se vtihotapil v skrivališče. Kakšna paša za otroške oči! Odpiral sem škatlice, v katerih se je vse lesketalo, otipaval in božal lesketajoče predmete. Komaj sem se odtrgal od njih in se splazil iz zakladnice. Črna prava mi je bilo vse na moč, si nisem upal vzeti ničesar. Pa tudi povedati si nisem upal nikomur, kaj sem videl. Gartroža je pozneje vse to bogastvo razprodal in si z denarjem dokupil zemljo in veliko gozda; poslej je v vasi imel še več veljav in moči.

Tisto leto, ko so za eli graditi tovarno Saturnus - menda je bilo 1921 leta, sem za el pri Gartroži tvoriti les. Vozil sem ga na gradbiš e nove tovarne. V glavnem sem hodil ponj v Domžale in na Moravško, v asih sem šel celo do Ožbolta pod Trojanami. S konji sem se odpravil na, pot ob šestih zjutraj. Gartroža mi je za celodnevno prehrano dal dinar, za kar sem si lahko kupil štruco kruha; ob njej sem prebil ves dan. Na vozu sem bil vsak dan, ob lepem in slabem vremenu. Les sem nakladal na žagah, kjer je bil kupljen. Od asa do asa sta se za menoj pripeljala tudi Gartroža in lesni manipulant Plankar, ki je bil znan po tem, da je rad dobro zaslužil in malo delal. Kadarkoli sta bila z menoj, sta mi pomagala nakladati les, toda nikoli s tistega kupa, ki ga je pla al Gartroža.

Po asi so se povojne razmere normalizirale. V Ljubljani so za eli graditi, tako da je bilo laže priti do dela. Vzeli so me v službo k "magistratu", to je k mestnemu podjetju. Tam, kjer je danes zgradba nekdanje

22

trboveljske premogokopne družbe, sta tisti as stali dve lopi, dale naokrog pa je bilo razen Narodnega doma še vse nepozidano. V lopah so takrat izdelovali cementne cevi za kanalizacijo. Delali so štirje, pet zidarjev, ki naj bi jim pomagal. Kdaj pa kdaj sem jim res pomagal, ve inoma pa so me imeli za to, da sem jim prinašal pija o. Delati smo za eli ob sedmih zjutraj, opoldne smo imeli uro prosto, nato smo delali do petih. Kosilo mi je mama dajala seboj: kos kruha, dve v trdo kuhani jajci ali pol klobase pa aj ali kavo v steklenici za pivo. Pri zidarjih mi je minila zima. Naslednje poletje sem delal kot figurant pri geometrih, ki so opravljali meritve v Spodnji Šiški. Od pivovarne naprej proti Šiški je bilo namre tiste ase še veliko nepozidanega. Za delo so mi pla ali malo a dobival sem še karte za hrano, kar je v tistih asih bilo še veliko: vsako soboto sem nakupil hrano in jo nesel domov. Spominjam se, kako mi je neko eden od delavcev ponudil svoje karte. Dal sem mu zanje, kolikor je zahteval in akal, da mi jih prinese. Pa sem se obrisal pod nosom - za denar in za karte. Širokosr neža nisem nikoli ve videl.

Kadar ni bilo dela pri geometrih, so nas figurante poslali v gramozno jamo pri ljubljanski klavnici, da smo sejali pesek. Delo tu ni bilo organizirano, tudi nobenega nadzora ni bilo, zato je bil delovni u inek zelo skromen. Kmalu sem se te zaposlitve naveli al.

Ko sem nekega deževnega dne pohajkoval po Ljubljani, me je na ulici ogovoril starejši možakar in me povprašal, e ,imam delo. Odkimal sem. Jel me je nagovarjati, naj grem delat k njemu, eš da ima zidarsko obrt. Obljubil mi je boljši zaslužek, kot sem ga imel pri magistratu, in sem privolil. Novi gospodar - bil je Dolenjec, Mahne se je pisal - je bil pijan ek in se je ukvarjal samo s popravili. Med drugim je popravljaj tudi pe i ~ pekarnah. Tako sva neprestano menjala delovno mesto, kar mi je bilo na mo vse .

Nekaj mesecev je bilo delo pri Mahnetu zame, kar seda zanimivo. Prevzel je namre popravila v ljubljanskem uršulinskem samostanu. Zame je bil to isto drug svet in veselilo me je od blizu pogledati vanj. Hitro sem spoznal, da »položaj« v samostanu pomeni veliko ve kot zunaj njega. Nune - delavke niso imele nobene besede, morale so samo ubogati. One, ki so imele »oblast«, pa so bile stroge in osorne.

Ko sva ob koncu delala v samostanskem hodniku, sem jim jo isto po pobalinsko zagodel. Hudo rne je namre zanimalo, kaj te ženske po no v celicah. Z vedrom v roki sem hitel po hodniku in odpiral vrata celic eno za drugo, eš da iš em mojstra. Bilo je skakanja in vreš anja! esa posebnega pa nisem odkril: ene sem zmotil pri molitvi, druge pri po itku.

V samostanu sem sre eval mlado, zares lepo nuno. Vsaj meni, petnajstletnemu fanti u, se je zdela taka. Ko sem jo neko našel samo na koru sem se opogumil in jo pozdravil. Ljubeznivo mi je odgovorila in me povprašala, odkod sem doma. Ko sem ji povedal, mi je tudi ona povedala da je Ljubljana. Priznati moram, da mi je to sre anje pošteno razburilo mlado srce. Nekaj dni sem sanjaril o lepi uršulinki in v mislih spletal romanti no zgodbo o nesre ni ljubezni.

23

Delo pri nunah je minilo in pri mojstru Mahnetu mi je bilo edalje bolj dolg as. Mahne je, kot sem že povedal, veliko pil in se ni dosti menil ne zase ne zame. Bil pa je veren. Na politiko se ni spoznal, toda kot dober katoli an je bil proti "rde im«. To je dostokrat poudarjal. Izogibal se je stikov z ljudmi, kolikor in kadar je le mogel. Mene pa je vleklo med ljudi. Moralo je biti konec 1923. leta, ko sem si za el iskati drugo zaposlitev, da ne bi bil ve tako osamljen. Dobil sem delo v Šiški v Lajev evi tovarnici na Celovški cesti, kjer so izdelovali glave za sifonske steklenice.

V podjetju je delalo pet, šest moških in kakih osem žensk. Delala sta tudi gospodar in njegov sin, dve ženski pa sta bili zaposleni v pisarni. Proizvodnja je tekla dobro, po izdelkih je bilo veliko povpraševanje, tako da v podjetju ni bilo nobene zaloge. Moje delo je bilo ve ji del pakiranja in odvoz materiala, hodil sem tudi na pošto. Kadar je mojega dela zmanjkalo, sem pomagal v delavnici. Ženske je gospodar zelo slabo pla eval, eprav so opravljale najbolj umazano delo; bile pa so vdane v »božjo voljo«, nikdar se niso pritoževale.

V podjetju se sicer ni dogajalo ni politi nega, a sem kljub temu imel priložnost slišati razli na mnenja. Med delavci sta bila namre dva komunista - en lan partije in en lan SKOJ - socialni demokrat in orjunaš. Med njimi sem prvi zvedel za stranke in njihove barve prvi sem slišal za » rne« »roza« in ,rde e«. Z menoj se je malo bolj ukvarjal edinole strugar, ki je bil lan SKOJ in mi je skušal razložiti nekatere stvari. Bil pa sem zanj vendarle premlad, da bi se mu zdelo vredno z menoj kaj ve razpravljati, se toliko manj vklju evati me v politi no delo.

Najve sem pravzaprav izvedel o novi organizaciji Orjuni, ker so eznjo udrihali kar trije - oba komunista in socialdemokrat. Orjunaš se z drugimi skoraj ni družil. Bil je ohol in je rad šikaniral ljudi pri delu. Zato ga nih e ni maral.

Organizacija jugoslovanskih nacionalistov ali, kratko, Orjuna je tedaj delovala že tretje leto. Uživala je vso podporo vladajo ega režima, ki je hotel z njeno pomo jo ustrahovati ljudstvo. Orjunaši so se zgledovali pri italijanskih fašistih. Njihove skupine so kmalu za ele nositi uniforme in orožje, najprej v mestih, nato še po vaseh. Njihove ete so z godbo na elu korakale po naseljih. Kljub mo ni propagandi pa organizacija nikakor ni mogla v širino. Ljudje so kaj hitro sprevideli, da je le podaljšana roka vladajo ih krogov, ki nasilno sega po zavednih delavcih in kmetih. Zato so jih odklanjali. Vedli so se orjunaši tako izzivalno, da je ve krat prišlo do pretefov. Spominjam se, da so nekajkrat prišli izzivat tudi v našo vas. V Šmartnem so jo ob neki taki priložnosti dobro izkupili. Sprva so vzklikali propagandna gesla, nato so za eli postavljati zahteve za pristop v njihove vrste. Doma ini - delavci ,in kmetje - so jih pretepli in jih z vilami nagnali iz vasi.

Do spopadov je prihajalo tudi v drugih krajih. Orjunaši so nenehno vznemirjali delavstvo in napadali njegove napredno usmerjene voditelje. Najhuje je bilo v »rde ih Trbovljah«, kot se je Trbovljam takrat pravilo. Orjunasa so hoteli najprej onesposobiti komunisti no delavstvo; ,menili so, da so Trbovlje njegovo poglavitno oporiš e, zato so tja usmerili svoj naj

mo nejši udarec. O spopadu v Trbovljah 1. junija 1924 se je kmalu za elo govoriti. Sprva nekoliko pretirano. V Zalogu je bilo veliko železni arjev, zato smo kmalu zvedeli, kako je bilo v resnici. Ljudje so se zgrozili nad dejanji orjunašev in odpor proti njim je bil zdaj še ve ji. e so v za etku s svojimi nacionalisti nimi gesli pridobili nekaj poštenjakov - celo nekateri poznejši partijski delavci so bili med njimi - so po tem spopadu izgubili poslednjo oporo med poštenimi ljudmi. To je bil za etek naglega razpada njihove organizacije.

O "rde ih revirjih« se je že pred tem mnogo govorilo in pisalo. Po vsem tem sem sodil, da mora biti v revirjih delavska organizacija izredno udarna, in to me je vznemirjalo. Pustil sem delo pri Lajovcu, sklenil sem namre bil, da grem za rudarja. Sedel sem na vlak in se odpeljal proti Trbovljavn. V svoji mladostni zanesenosti sem pred seboj že videl morje rde ih zastav in dvignjenih pesti, uporno množico za boj pripravljenih rudarjev.

Bilo je le nekaj dn2 po spopadu z orjunaši in revirji so bili še vsi pod vtisom njegovih žrtev. Ljudje so bili zbegani, prizadeti. Vtis je bil torej hudo druga en, kot sem ga pri akoval. K temu je svoje prispevala tudi zunanja podoba takratnih Trbovelj. Hiše, ceste, vse je bilo zanemarjeno, žalostno. Stopil sem do delavske kolonije, kjer sem se še bolj zgrozil: otroci bleđi ni, umazani, strgani - povsod sama revš ina. Kako druga e kot v naših ob savskih vaseh! Govoril sem z nekaj ljudmi, pa od nikogar nisem slišal pogumne, spodbudne besede. Razo aran sem se odpravil nazaj.

Spet sem bil doma; nekam izgubljenega sem se po util, zakaj povsod, kjer sem bil dotlej zaposlen, sem imel družbo, lahko sem se pogovarjal in vsak dan slišal kaj novega. Doma pa je bilo vse preve mirno: meni se je hotelo življenja, gibanja, akcije. Izgubil sem zvezo še s tistim skojevcem, ki sem ga spoznal v delavnici pri Lajovcu, in tako nisem vedel, ne kod ne kam. Vedel sem sicer, da so v Zalogu komunisti, predvsem železni arji, ki so imeli precej vpliva na ljudi. Kaže pa, da se takrat partija ni zanimala dovolj za mlade, sicer bi nas gotovo našli - take, ki smo bili voljni za delo. Vedel sem, da je komunist Franc erne in še nekaj železni arjev, a do njih si enostavno nisem upal; bal sem se, da bi me napak razumeli. Tako sem ostajal ob strani in prisluhnil pogovoru delavcev, kjer se je le dalo.

Leta 1925 me je stric Tone Wa ek, ki je imel tesarsko in mizarško podjetje v Zadobrovi, zaposlil kot voznika. Iz podjetja sem vozil izdelke v Ljubljano in njeno okolico. Vmes sem stricu pomagal tudi na kmetiji. Naslednje leto me je vzel za vajenca.

Zdaj sem se spet bolje po util. Stri evo podjetje je bilo razmeroma veliko, takrat je imel zaposlenih od dvajset do petindvajset tesarjev in mizarjev. Tako sem imel kot vajenec spet priložnost pogovarjati se z delavci. Najbolj mi je ostal v spominu neki Anžur, ki se je imel za komunisto. Veliko smo takrat govorili o komunizmu in o položaju delavcev, ki so bili

povsod izkoriš ani. Anžur je bil v teh pogovorih bojevit. Po njegovem bi bilo treba udariti po kapitalistih, jim pobrati vse, kar imajo, in porazdeliti med ljudi. Dosti v teh pogovorih nisem sodeloval in tudi ne bi mogel, zakaj tisto nekaj malega, kar sem prebral, je bilo premalo. Bral sem, da bi bilo treba kapitalistom pobrati predvsem proizvodna sredstva, a kako naj bi to utemeljeval pred drugimi, ko niti meni samemu ni bilo isto jasno, za kaj gre.

Druga tema naših pogovorov je bila vera. Starejši delavci, ki so bili po ve ini verni, so sicer tudi menili, da bi se moralo nekaj premakniti, da bi moralo priti do nekih sprememb, saj je za delavca z vsakim dnem kazalo slabše. A zanje je nad vsem bedel bog, nad vsem je bila vera, nedotakljiva, sveta. Ob tem smo se marsikdaj sporekli in razhajali. Grozljivo je bilo zanje spoznanje, da meni, mlademu fantinu, boga in vere ni mar.

Ti pogovori so bili besedi enja v preganjanju dolgega asa. Nikogar ni bilo med nami, ki bi dal pobudo za kakršnokoli akcijo, za dejavnost. Mladim je prav tega manjkalo. utili smo potrebo po organizaciji, po združevanju. Nismo vedeli, kaj naj bi delali. Menda je bilo leta 1927, ko smo - bilo nas je nekaj ez dvajset mladincev iz Zadobrove - ustanovili svoje društvo, ki smo ga imenovali »pip arski klub«. Vsak lan je moral vselej imeti pri sebi pipec, in e sta se dva lana sre ala, sta si v pozdrav morala pokazati pipec. Nikoli nisi smel dovoliti, da bi ti kdo pipec vzel iz rok, saj ti ga je mimogrede lahko obrezal; e se ti je to zgodilo, si moral pla ati klubu kazen. Tako se je v blagajni zbiral denar, ki smo ga, ko se ga je nabralo dovolj, skupaj »zalumpali«. Temu klubu je predsedoval moj bratranec Franc Ma ek. Od asa do asa smo se sestajali, ne da bi imeli kak program. Danes se zdi to smešno, otro je; v tem je pa ti ala želja biti nekam vklju en, pripadati neki organizaciji.

Tako so mi tekla vajeniška leta v stri evem podjetju. Nimam slabih spominov na tisti as. Prvo leto sem dobival poldrugi dinar na uro, drugo leto dva dinarja in tretje leto tri dinarje. Kakor hitro sem se izu il, mi je stric dvignil mezdo na 5 dinarjev. Ker sem se hranil doma, je moj zaslužek že kar nekaj pomenil.

O stricu moram povedati, da ni bil slab lovek. Imel je za seboj rusko ujetništvo, kjer se je sre al z revolucijo in je nekaj asa od blizu spremljal njen razvoj. Tako je marsikaj vedel o delavskem gibanju in njegovih ciljih. Ko se je vrnil, je doma takoj odprl tesarsko obrt. Po vojni je bilo veliko gradbenih del in zato je imel dela ez glavo. Širil je svojo delavnico, jo razvijal in ob tem tudi bogatel. Po asi je pozabljal na vse tisto, kar je videl in doživel v Sovjetski zvezi. Kljub svoji poštenosti je pa mislil in delal kot delodajalec. Bil pa je v podjetju do delavcev vselej obziren in nikoli samodržen; to smo mu vsi zaposleni vra ali s poštenim delom. Poleg obrti je imel stric še kmetijo, ki so jo v glavnem vzdrževali žena in osem otrok. eprav je bil privrženec liberalne stranke, ni bil nikoli nestrpen do komunistov in je tudi moje poznejše delovanje spremljal z razumevanjem. e sem, na primer, za prvi maj izostal z dela, ni nikoli vprašal, zakaj me ni bilo. Med drugo svetovno vojno je takoj in jasno vedel, kje je njegovo mesto: bil je iskren privrženec Osvobodilne

26

fronte. V boju za svobodo je izgubil dva sina: eden je ostal v Dachauu, drugega so belogardisti ubili na Urhu.

Zima 1928/29 je bila zelo huda. Tesarska dela, ki smo jih opravljali na prostem, so bila zaradi mraza nemogo a. Ker je bilo veliko lesa za razrez, mi je stric ponudil, da grem pomagat na žago. Privolil sem - hotel sem si namre prislužiti še nekaj denarja za as, ko bom služil vojsko - in vzdržal na žagi tri najhujše mesece: december, januar in februar. Takrat sem mezdo - imel sem 5 dinarjev na uro - krvavo zaslužil. Hranil sem zaslužek pri materi, ki mi je kasneje vsak mesec pošiljala nekaj denarja k vojakom. Mraz je bil tisto zimo zares tak, da hujšega ne pomnim. Ve krat je temperatura padla pod 30 stopinj pod ni lo. e si prijel železo, se je roka prilepila nanj; e si se z desko priš ipnil, je bila bole ina zaradi mraza neznosna. Z žagarjem, kateremu

sem pomagal, sva bila dobro obuta, pa sva morala imeti prek evljev ovito še vre evino, da nama noge niso ozeble. Mraz je bil tako hud, da so ptice zmrznjene padale z drevja. Ljudje so se udili, kako moreva z žagarjem zdržati pri delu. Delala sva od sedme zjutraj do šeste zvečer, z eno uro odmora za kosilo, ki seveda ni štela v delovni čas. Kljub nepopisnemu mrazu in naporu sem se fizično takrat imenitno poutil, celo rana na želodcu, ki sem jo imel že takrat, se je umirila. Skratka, bil sem dobro pripravljen na naslednjo preizkušnjo.

TLAKA ZA KRALJA

V marcu 1929 sem odrinil v Karlovac na služenje vojaškega roka. Bilo je, kot bi mi kdo nalašč izbral najbolj neugoden trenutek za to obveznost: po uvedbi kraljeve diktature in v asu, ko uboj hrvatskega poslanca, znanega vodje opozicije Stjepana Radića, v parlamentu še ni bil pozabljen. Temu primerno je bilo ozračje v vojaških enotah. Bil sem dodeljen v prvi vod prve ete inženirskega bataljona.

Nekaj tednov je bilo v Karlovcu za nas prav neprijetnih. Menda so se še vedno bali, da bo na Hrvaškem prišlo do kakih večjih nemirov zaradi uboja Radića. Vseeno i smo prespali kar v bojni opremi, niti evljev si nismo sezuvali. Ta ukrep je med vojaki izzval isto posebno vzdušje. Vznemirjeni smo bili v pričakovanju, da se bo zdaj zdaj nekaj zgodilo. V vodu smo se vsi smo spali v eni sobi - veliko pogovarjali o demonstracijah, o nemirih. Mnogo vojakov je menilo, da je treba v takem primeru streljati na ljudi, drugi pa, da so demonstranti tudi ljudje kot mi, delavci in kmetje, in da bi bilo mnogo bolj pošteno streljati v zrak kot vanje, če bi od nas že kdo zahteval, da streljamo. Posebnega razumevanja za slednje mnenje skorajda ni bilo in dobil sem vtis, da bi se na Hrvaškem takrat lahko stvari udno konale, če bi do esa podobnega prišlo.

Ob prihodu v enoto nas je sprejel oficir - Srb, ki si je astniški naziv prislužil na solunski fronti. V nagovoru nam je nanizal dolžnosti vojaka, ki

27

pa niso pomenile obrambo domovine in naših narodov, pa pa obrambo kralja in dinastije. Govoril nam je, da so sovražniki kraljeve hiše komunisti, takoj za njimi pa Hrvati. To je bil prvi poduk, ki smo ga dobili. V tem smislu »mednacionalnega razumevanja« smo potem živeli vsak dan. astniški in pod astniški kader tudi do Slovencev ni kazal kakih posebnih simpatij. Če smo se zvečer zbrali in zapeli po naše, so nas nekateri oficirji začeli poditi s sabljami, češ da moramo peti srbske pesmi. To je v nas izzvalo ravno nasproten učinek: med nami je bilo precej dobrih pevcev, in kadar so le mogli, so urezali kakšno slovensko kraljevino nežem navkljub.

Najmanjša neposlušnost ali ugovarjanje sta bila vzrok, da so vojaka razglasili za komunista. To pa ni bilo niti najmanj prijetno. Sam sem večkrat pokazal nezadovoljstvo sprito o ravnanja nekaterih podoficirjev do vojakov in že sem bil na seznamu »nevarnih«. Nemalokrat so mi ob nedeljah premetali kovček, najbrž v prepričanju, da bodo našli v njem kako prevratno literaturo.

Bil bi krivičen, če bi ne povedal, da so bile med njimi tudi astne izjeme. Tak je bil, na primer, komandir naše ete. Politično sicer povsem nerazgledan, a kot lovek imeniten. Nikoli ni bil vzvišen do vojakov, bil je tovariški, pripravljen za pogovor. Skratka tak, da smo ga imeli zares radi. Zanj bi napravili vse. Na vojaških vajah smo si prizadevali, da je bila naša eta pohvaljena, kar je bilo seveda njemu v prid.

Tudi pred našim - slovenskim - pragom moram pomesti: v »sosednji« - drugi vod je prišel za komandirja neki podporo nik naravnost iz šole. Bil je Slovenec, doma s Primorskega. Izkazal se je za zagrizenega velikosrba, z dušo in telesom predanega kralju. Celotako, ko je bil dežurni, ni hotel govoriti slovensko. Temu sem se menda do smrti zameril. Poklical me je namre neko v pisarno in me nekaj vprašal. Med drugim je hotel vedeti, odkod sem doma. Razlo no sem mu odgovoril, da iz Device Marije v Polju. Delal se je, kot da me ne razume, in vpil name, da moram govoriti srbsko. Bilo mi je vsega dovolj in nisem hotel ve odpreti ust. Tako sem si pridobil novega sovražnika, ki je potem prežal na vsakem koraku, da bi me lahko »zašil«. Na sre o v našem vodu ni imel besede in me je lahko prebadal le s pogledi, kadar sva se sre ala.

Poznala ga je vsa eta in noben vojak ga ni maral. To smo mu ob vsaki priložnosti dali vedeti. Ko so v vojašnici pripravljali proslavo našega polka, je bilo temu osovraženemu podporo niku naloženo, da s skupino vojakov pripravi smre je za okrasitev dvorane. Tudi mene so dolo ili, da grem z njim. Ko smo krenili iz kasarne, je ukazal, naj pojemo. Vendar smo, ne da bi se med seboj sploh kaj dogovorili, vsi mol ali. To je bil isto spontan odpor. Tudi njegovo ponovno povelje ni zaleglo; pesmi ni bilo iz naših ust. Dan je bil deževen, cesta pa ena sama velika luža; vodnik je besno poveljeval: »Lezi! – Diž se!« Legali smo v blato, vstajali in spet legali. Potem je spet padlo povelje: »Pesma!« Mi pa smo spet mol ali. In znova smo morali le i v blato. Ljudje na ulici so se za eli zgražati nad vodnikovim po etjem, kri ali so nanj, da je moral odnehati.

28

Takih in podobnih grobosti je bilo v vojski toliko, da smo jih s asoma za eli sprejemati kot nujno zlo. Spominjam se, kako so jo skupili nekateri vojaki naše ete, ko smo reševali plohe, da bi jih ne odnesla narasla Korana. Plohi so ostali na bregu še od gradnje mostu ez reko. Ko smo reševali les, je bil dežurni neki poro nik - rnogorec. O njem smo slišali, da je pred asom namerno ubil vojaka. Vzeli so mu in kapetana in tako je v Karlovec prišel kot poro nik. Tisti dan je stal poleg kupa plohov in vsakega vojaka, ki si ni dovolj hitro naložil dveh plohov in stekel, udaril s sabljo po hrbtu. Ko smo si potem v kasarni slekli srajce, so imeli nekateri na hrbtu podplutbe, drugi pa celo klobase od udarcev oficirjeve sablje.

Sam sem jo razmeroma dobro vozil, eprav se zlepa ni sem pustil šikanirati. Imel sem taktiko, ki sem jo vselej razlagal tudi drugim vojakom: nisem se upiral vojaškemu redu in obi ajnim poveljem, nau il sem se vsega, kar so od mene zahtevali, in nikoli nisem trmoglavil brez tehtnega razloga. Zgodilo pa se je, da sem tudi sam okusil oficirsko grobost samo zato, ker sem poskušal zagovarjati vojaka, ki mi je pomagal pri tesarskem delu za neko ostrešje. Bil je preprost kme ki fant, ki dotlej za stavbno tesarstvo še slišal ni, zato je bilo to delo zanj prevelika "umetnost«. Oblikovala sva glave pri »špirovcih« in ozkolistna žaga ga nikakor ni hotela ubogati. Prav v tistem je prišel pogledat, kako delo napreduje, polkovnik - komandant polka. Opazil je, da je fant zažagal mimo šablone. Razburil se je in naju za el zmerjati, da sva saboterja. Vpadel sem mu v besedo, da bi mu razložil, zakaj fantu ne gre. To ga je še bolj razka ilo. Še enkrat sem vljudno poskušal priti do besede, tedaj pa me je zgrab2l za vrat in me stiskal tako, da mi je sapa pohajala. Nagonsko sem v žepu stisnil nož, da bi se branil. Ker je komandant kri al kot brez uma, so se na balkonih in oknih bližnjih hiš prikazali ljudje in ga za eli zmerjati. Tedaj se je ovedel in me spustil. Svoajemu adjutantu pa je naro il petnajst dni zapora zame. Odsedel ga nisem, ker se je zame potegnil narednik - gozdarski tehnik, ki je vodil delo reko , da brez mene ne morejo dela kon ati. eprav me je kazen obšla, se mi je to sre anje usedlo v dno duše.

Tak odnos mnogih oficirjev in podoficirjev do vojakov je v kraljevi vojski zastrupljal ozra je. Preprosti vojaki tistih s in niso mogli spoštovati. Res je, da je kraljeva vojska imela zelo zastarelo oborožitev in da je teorijo bojne strategije podedovala po stari srbski vojski, vendar v odlo ilnih trenutkih 1941. leta to ni bilo tako usodno kot moralnopoliti na neodgovornost dobršnega dela starešinskega kadra in petokolonaštvo višjih oficirjev in generalov. To je privedlo kraljevo vojsko do izdaje in kapitulacije.

Skrbi za vojake ni bilo utiti nikjer. Prehrana vojske je bila hudo slaba. Iz dneva v dan smo jedli zelje, kadar je bil v kotlu fižol ali krompir, smo bili nadvse zadovoljni. Sicer pa sta bila od vseh obrokov še najve vredna jutranja prežganka in, seveda, dnevni obrok kruha. Da o higieni, pri pripravi hrane sploh ne govorim. Bilo je jeseni, ko so sveže zelje na veliko nabavljali in ga vozili v kasarno. Opoldne smo se postavili v vrsto h kotlu in prvi iz vrste so se zgrozili: v polnem kotlu so plaval,i mas2ni beli rvi in dobessedno prekrivali zelje. Odklonili

29

smo obrok, sedli v jedilnico in glodali vsak svoj kos »komisa«. Po kasarni je završalo, eš da gre za upor. Zaslíševali so nas in iskali organizatorje. Seveda jih niso mogli najti, zakaj hrano smo odklonili isto ,spontano. Potem so v kuhinji vsaj za asno uvedli malce ve reda.

V takih razmerah je bila vsaka sprememba v kasarniškem življenju pravcato olajšanje. Nadvse smo bili veseli, ko so nas poslali v Škofjo Loko, od koder smo hodili gradit vojaško cesto pod Blegošem. Štirje smo kmalu bili premeš eni na Ig, kjer so pripravljali traso za vojaško cesto az Iške vasi na Rakitno. Bili smo figuranti pri dveh geometrih - ruskih emigrantih. Šlo nam je prav dobro. Spali in jedli smo pri kmetih na Gornjem Igu. Razen dela na trasi drugih obveznosti nismo imeli. Med vojno sem se sre al z Rusi - ujetniki, ta dva, ki sem jima služil zdaj, pa sta bila civilista - emigranta. Med sabo sta govorila rusko. eprav je minilo enajst let, odkar sem zahajal k ujetnikom, mi je ruska govorica še ostala v ušesih. Geometra sem rad poslušal in poizkušal razbrati smisel njunih besed. Veliko sta se pogovarjala o Rusiji in boljševizmu. Ugotavljala sta, da bo sovjetski sistem s pomo jo tuje intervencije propadel. Da ju razumem, sem se izdal, ko sem jima povedal, da v njune napovedi ne verjamem. Od tedaj sta me gledala postrani in izkoristila sta prvo priložnost, da sta se me znebila. V skupini sem bil edini Slovenec, drugi trije ju niso razumeli.

Septembra sem se s skupino, ki je delala v Škofji Loki, vrnil v Karlovac. Spet se je za elo dolgo asno kasarniško življenje. Iskal sem možnosti, da bi si vendarle kako pomagal, »na bolje«. etnemu naredniku sem ponudil, da popravim polomljene klopi v sla ilnici pred kopalnico, e mi omogo i delo v mizarski delavnici sosednje vojašnice. Narednik je bil takoj za moj predlog in tako sem za el delati. Dela ni bilo veliko, zato sem delal kar se da po asi in popravilo potegnili do konca leta. Ta as sem bil prost, saj sem v eto hodil le jest in spat. O boži u sem dobil nekaj dni dopusta. Po novem letu, ko sem se vrnil, mi je do odsluženja roka ostal le še dober teden dni.

Devet mesecev, ki sem jih prebil v vojski, mi je le malo koristilo. Poleg tega, da sem spoznal razmere, v katerih so živeli »branilci domovine«, je imelo zame uporabno vrednost še znanje o orožju, ki sem si ga pridobil, etudi metode urjenja med vojaškimi vajami niso bile najboljše. S to skromno »doto« kraljeve vojske sem se z veseljem poslovil od vojašnice. Posebej prisr no je bilo slovo s etnim podnarednikom, s katerim si nišva bila ravno na roko. Ko sem odhajal, mi je rekel: »Drago mi je, da ideš!« Jaz pa sem mu odvrnil: »I meni, da te više ne vidim!« . . .

V OSVOBOJENI BEOGRAD

V takem ozra ju sta centralni komite KPS in izvršni odbor OF konec aprila 1945 Marjanu Breclju, tajniku izvršnega odbora, in meni zaupala nalogo, da odpotujeva v Beograd, kjer naj se v centralnem komiteju partije in predsedstvu AVNOJ posvetujeva o ukrepih, ki naj bi jih sprejeli ob osvoboditvi Slovenije.

V spremstvu Janka Mehleta in Miloša Zabukovca sva se odpravila na pot ez Gorski Kotar s starim oplom. Vozili smo se ob obali prek Karlobaga do Biograda in od tod do Zadra. Tu je bilo takrat ve slovenskih evakuiranih ustanov. Obiskala sva partizansko bolnišnico, ki jo je vodila dr. Zvezda Reja. Naslednje jutro sva odšla na letališ e v Zemunik in tam našla skupino mladih partizanskih oficirjev, ki so že nekaj dni akali na letalsko zvezo z Beogradom, kamor so bili namenjeni v oficirsko šolo. Ko so pred dnevi pripotovali v Zadar, so se sporekli s skupino zavezniških vojakov, ki so kritizirali našo oblast, in jih ogor eni pometali v morje. Ameri ani so jim zdaj vra ali tako, da jih niso hoteli sprejeti v letalo. Ko sva se z Marjanom Brecljem vkrcala v prvo letalo, namenjeno v Beograd, so si tudi oni izborili vstop vanj.

Vreme je bilo obla no. Letalo je vzletelo in ra unali smo - eprav je bil naš DC 3 po asnejši - da bomo v slabi uri v Beogradu. Med poletom zaradi oblakov nismo videli ni esar. Minili sta polni dve uri, a še vedno ni kazalo, da bomo kmalu pristali. Marjan Breclj je stopil do pilotske kabine, potrkal in povprašal, kje letimo in kdaj se bomo spustili na zemljo. Dobil je kratek odgovor, naj kar potrpimo. Po dveh urah in pol smo bili še vedno v zraku. Naši mladi sopotniki so izvlekli karte in busole in ugotovili, da ne letimo v smeri Beograda. Po treh urah letenja in tudi še po štirih smo bili še vedno med oblaki. Piloti so se zaklenili v kabino in na naše trkanje in vprašanja sploh niso ve odgovarjali. Postajali smo nestrpni; ugibali smo, kaj imajo za bregom. Bodo poskakali s padali, nas pa pustili, da se raztreš imo z letalom vred? Gledal sem v goste, rne oblake. Nenadoma sta mimo švignili dve letali. Nekateri sopotniki so opazili, da sta imeli ameriške oznake. Bila sta ameriška lovca, ki sta nas še dvakrat obkročila, nato pa je naše letalo spremenilo smer in poletelo za njima. Mol e smo akali, kaj bo. Naenkrat smo se znašli nad nekakšnim lijakom, osvetljenim od sonca. Naslednji trenutek je letalo pikiralo naravnost v svetlobo. Ko smo bili pod oblaki, smo takoj zagledali zemljo, a bila je obdana z morjem! Otok! Kje smo? Zagledali smo letališ e, letalo se je spuš alo vse niže in pristalo. Izstopili smo, oblila nas je vro ina. Bili smo na Visu. Do letala so takoj pripeljali bencinske cisterne in za eli polniti tanke, ki so bili že prazni. Ko so se cisterne umaknile, je posadka vstopila v letalo, pilot je pognal motorje in - meni ni tebi ni - odleteLi so brez nas.

Z Marjanom sva ostala brez besed. Mudilo se nama je v Beograd. Kaj sedaj? Mar bova na Visu pri akala svobodo? Odšla sva do luške kapetanije, da bi dobila prevoz do Splita. Kapetan luke nama je dejal, da nima nobene ladje, ki naju bi lahko prepeljala. K sre i sem imel na rokavih

231

generalske oznake in tako se nama niso upali povsem odre i pomo i. Obljubili so, da bodo popravili motor neke stare barka e, ko pa so ga vzeli iz ladje, so ugotovili, da se ga ne da popraviti. Še danes sem prepri an, da motor ni bil pokvarjen, marve da so se tovariši iz luške kapetanije bali neurja, ki se je prav takrat razbesnelo nad morjem. Niso pa nama hoteli povedati, da stari barki ne zaupajo. Z Marjanom sva se morala vdati v usodo in preno iti na Visu. Drugo

jutro so v kapetaniji priklicali neko italijansko barko, ~ki je plula mimo. Italijani so nas - poleg naju z Marjanom se je vkrcala še skupina mladih oficirjev, ki so biti tudi isto izgubljeni zaradi ponesre enega potovanja - prepeljali do Splita. V Splitu nama je bila sre a mila. Sre ala sva Slovenca Francija Slami a, ki je delal v neki splitski bazi. Povedala sva mu, v kakšnih težavah sva se znašla, in obljubil nama je avtomobil. Ker dotlej nisva imela kaj po eti, sva kolovratila po splitskih gostilnah. Sredi no i sva tako precej okrogla na dogovorjenem mestu pri akala Slami a z džipom. Dal nama je tudi šoferja, ki naju je odpeljal ponovno proti letališ u v Zemuniku. Smola se naju je še kar držala. Sredi poti je spustila zra nica. Rezerve nismo imeli irr tudi pribora za popravilo ne. Znašli smo se po partizansko: z Marjanom sva sedla na eno stran džipa, da nisva obremenjevala kolesa s prazno zra nico. Naš džip je, s težavo sicer, pa vendar do jutra prišepal do letališ a.

V Zemunik so prihajala letala iz Beograda po bencin. Pilot nemškega junkerja, ki je bil prvi namenjen nazaj v Beograd, se naju je branil, ker ni imel dovoljenja za prevažanje potnikov. Po daljšem prigovarjanju in moji izjavi, da prevzemam odgovornost nase, naju je vzel na pot. Tako sva se 30. aprila kon no znašla v Beogradu. Zavila sva h Kardeljevim. In doživel sem prijetno presene enje: naproti nama je pogumno prikoracal moj sin Matjaž.

Kardelj je še isto dopoldne organiziral sestanek s Titom in Rankovi em. Pogovarjali smo se predvsem o položaju v Sloveniji. Z Marjanom sva dobila navodila, kako ukrepati ob koncu vojne. Osrednje vprašanje tega pogovora je zadevalo Trst. Šlo je za organizacijske posege ob osvoboditvi. Predvsem je bilo treba v mestu takoj vzpostaviti red, normalizirati življenje, poskrbeti za nemoteno obratovanje vseh industrijskih podjetij, pripraviti kar najve strokovnega kadra in primerno okrepiti policijski aparat, da bi vse te naloge uspešno opravili. Poseben poudarek naj bi v prvem obdobju po osvoboditvi imela komanda mesta, ki jo je bilo treba kot vojaško oblast popularizirati. Komanda mesta naj bi med drugim odredila in vodila mobilizacijo in imela dovolj borcev za uresni itev svojih nalog. Paziti je treba, da italijanske množi ne organizacije ohranijo nacionalni zna aj. Pomembno je sodelovanje italijanskih in slovenskih organizacij. Predvsem pa je treba Primorsko kadrovsko okrepiti.

Naslednji dan, 1. maja 1945, je bila v Beogradu parada. Kardelj nama je z Marjanom naro il, naj ga po akava takoj po paradi, e ho eva z njim v Slovenijo. Po paradi smo iz Beograda poleteli z letalom do Zemunika: Kardelj, dr. Ribar, Kosanovi , Vladimir Simi , Edo Kocbek, Breclj in jaz. V Zemuniku smo se lo ili, Kardelj je s tovariši odpotoval naravnost

232

proti Trstu, midva z Marjanom pa sva poiskala spremljevalca Mehleta in Zabukovca, ki sta naju akala v Zemuniku; med najino odsotnostjo sta dala popraviti avtomobil. Miloš si je celo priskrbel motor Harley Davidson in je prekipel od želje, da ga požene na daljšo pot.

V TRST IN LJUBLJANO

Z Marjanom sva imela zdaj predhodnico in odpravili smo se nazaj proti Sloveniji. Ko smo se že povzpeli ez Gorski Kotar, smo sre evali slovenske partizane. Povedali so nam, da je Bela krajina že prazna. Vse partizanske organizacije in ustanove so se preselile na nove položaje, da bi še postopoma pomikale za fronto, v glavnem proti Ljubljani. Nekatere ustanove in organi politični njih organizacij so bili v Skradu, med njimi tudi oddelek za zaš ito naroda. Tu sem našel skupino sodelavcev. Posredoval sem jim vse napotke, ki sva jih z Marjanom dobila v Beogradu.

Preno il sem v Skradu. Naslednje jutro, 2. maja 1945, sem z oficirjem oddelka za zaš ito naroda in spremljevalci krenil ob Kolpi ez abar in Prezid in nadaljeval pot proti Notranjski. Hotel sem imprej priti do Trsta, kamor je že 27. aprila preko Kupjaka in Delnic tik za fronto IV. armade krenila skupina oficirjev iz Baze 24. Na Mašunu smo naleteli na oddelek IV. armade in zvedeli, da na ilirskobistriškem območju potekajo hudi boji in da trenutno ez to ozemlje, kjer se silovito upira cel nemški korpus, prehod ni mogo . Svetovali so nam, naj se vrnemo v Loško dolino. Ni nam kazalo drugega kot vrniti se do Loža. Tam smo prespali na domu Janeza Hribarja. ez no so enote IV. armade toliko raz istile položaj okoli Ilirske Bistrice, da je bila pot proti Trstu prosta. V Trst smo prišli 3. maja dopoldne, v osvobojeno mesto, ki pa je še vedno kazalo vojno podobo: na ulicah so bili ostanki barikad, španski jezdec, na hišah sledovi bojev. Sem in tja je padel kak strel, položaj še ni bil povsem ist. Prejšnje dni so se tu Nemci v nekaterih oporiš ih, tako pri Sv. Justu, na Op inah, v Barkovljah, sredi mesta v sodni pala i, borili na življenje in smrt. Kljub vsemu bi se raje predali zavezniškim armadam kot partizanski vojski. Ko so pod hudim pritiskom naših enot morali tudi ti najbolj zagrizeni Hitlerjevi vojaki kloniti, so nekateri v upanju, da se bodo vendarle kako še prebili, drugi pa na smrt prestrašeni zaradi silnega partizanskega naleta, obti ali v skrivališ ih in v naslednjih dneh padali v roke partizanom.

Že med boji za Trst se je odli no izkazala komanda mesta, ki je s svojimi oboroženimi oddelki ne samo podprla partizanske enote, temve tudi samostojno uni evala nemška oporiš a. Pri komandi mesta sta delovala tudi oddelek za zaš ito naroda in oddelki narodne zaš ite. Ti dve službi sta že pred našim prihodom opravili v mestu marsikatero nalogo. Prav pripadnikom teh služb smo se imeli zahvaliti, da je takoj ob osvoboditvi v mestu zavladal red. Že med boji so zastražili kasarne, javne zgradbe, vodovod, banke, skladiš a, tovarne, pristaniš e. Aretirali so veliko ve ino

233

tržaških fašistov. Tako je bilo mesto v naših rokah, še preden so vanj prodrle zavezniške armade. Bil sem prvi v Trstu, nisem ga poznal. Tudi moji sodelavci ne. In vendar so vse zveze, vsi stiki stekli brez težav. Na vsakem koraku nas je presene ala naklonjenost tržaškega prebivalstva. Na vsakem koraku so nam nudili pomo .

Z oficirji našega oddelka, ki so prišli v Trst že 1. maja, z Mišom Runkom, Francem Stadlerjem, Nikom Šilihom in drugimi, sem se sestal takoj po prihodu v vili italijanskega mogotca pri Sv. Ivanu. Poro ali so mi o stanju v mestu, potem pa smo se dogovorili za dopolnitev mestnega oddelka za zaš ito naroda, ki smo ga morali števil no okrepiti, da bi bil kos vsem nalogam. Bilo je jasno, da se je v Trst nateplo in se prikrilo veliko etnikov, ustašev, belogardistov, ki niso imeli namena mirovati. Po drugi strani pa so svoje tipalke stezali zavezniški obveš evalci. Dejavnost vseh teh pa naj bi obvladovali naši obveš evalci. Onemogo iti je bilo treba tudi italijanske fašiste, kolikor jih je še ostalo v Trstu. Delo je bilo na mo ko ljivo in zahtevno. Prijave o političnih prestopkih med vojno so kar deževale. Vse je bilo treba natan no preveriti, saj je med preobratom kaj lahko prišlo tudi do osebnih obra unavanj. Prav zato sem od podrejenih zahteval doslednost v preiskavah in priporo al popustljivost za mladoletne in starejše osebe. Nekaj ljudi jo je v teh dneh zagotovo staknilo po nedolžnem, toda ne po naši krivdi. Spominjam se, da je v Trstu izginil v prvih povojnih dneh sin nekega italijanskega ministra, demokrata. Iskali smo ga, vendar za njim nismo našli nobene sledi. Naša služba je aretirala mnogo nekdanjih kvislinških vojakov v civilnih oblekah in pri njih zaplenila velike vrednosti v denarju, zlatu itd. Ti so bili pripravljeni na še tako nizkoten zlo in, samo da bi si rešili življenje in naropano bogastvo.

Drugi dan bivanja v Trstu sem povsem nakljužno srečal Kardelja in njegove beograjske sodelavce. Zavili smo na pogovor v bližnjo gostilno. Kardelj me je obvestil o pripravah na sklic prve slovenske narodne vlade, ki naj bi jo sestavil Boris Kidrič. Kardelj je bil s svojo skupino prav tisti dan namenjen v Ajdovšino, meni pa se je mudilo na pot bližje Ljubljani. V gostilni smo hoteli plačati račun za jedačo in pijačo, pa se gostilničar o računih sploh ni hotel pogovarjati. Tako željno je čakal na osvoboditev, da mu je zdaj največje zadoščenje gostiti partizane. Otpotoval sem proti Postojni, kjer se je medtem nastanila večina sodelavcev našega osrednjega oddelka. Zasedli smo Windischgratzov grad sredi Postojne. Prostora si nismo slabo izbrali, saj je bil grad poln vsakovrstnega blaga, kot kako skladišče. Prepovedal sem, da bi naši karkoli jemali, le hrana in pijača sta bili na voljo podnevi in ponoči. Tako smo lahko nadoknadili vse tiste lažne in žejne partizanske dni, ki so nam jih prinesle v preteklih letih sovražnikove ofenzive.

Tovariši so s Stražnjega vrha pripeljali v Postojno s tovornjakom ves arhiv. Oddelek je zdaj delal s polno paro. Pripravljali smo se na odhod v Ljubljano. Zvečer pa smo vendarle našli čas, da smo zvrnili marsikak kozarec na osvoboditev Trsta in konec vojne, ki je bil predurmi.

234

Sedmega maja zjutraj je po gradu završalo. Slišal sem glasno govorjenje, potem vzklike. Prisluškoval sem, a nisem mogel razbrati, kaj se dogaja. Nekdo je planil v mojo sobo in razburjeno zavpil: »Radio je sporočil, da je Ljubljana osvobodjena!« In že ga ni bilo več. . . . Nekaj me je stisnilo v grlu. Ljubljana, svobodna Ljubljana. Vedeli smo, čakali; zdaj, ko je vest prišla, me je kljub vsemu presenetila. Stopil sem k zbranim in potrdili so, da so res slišali novico.

Takoj sem se odločil, da prva skupina z menoj vred krene proti Ljubljani. Sodelavci so pripravili najnujnejše gradivo za začetek našega dela v Ljubljani. Proti večeru smo se odpeljali z dvema avtomobiloma. Z nami je odšla tudi Cveta, ki je pripotovala iz Beograda. Pred nami je vozil motor s prikolico Miloš Zabukovec, z njim sta bila še dva spremljevalca. Na Vrhniku, ki je bila polna vojaštva, so bili trije brigadni štabi. Prvega komandanta, ki sem ga srečal, sem pobaral, kako je v Ljubljani. Odgovoril mi je, da so pred Ljubljano še boji. Res je bilo slišati streljanje iz Ljubljanske smeri. Moji spremljevalci pa mu niso hoteli verjeti, češ, če je radio poročal, da je Ljubljana svobodna, potem mora biti svobodna. Ker sem hotel biti impregnovan v mestu, smo odšli prek Borovnice. Pod železniškim viaduktom pa je bila cesta zatrpana in zaminirana. Kaj zdaj? Niti misliti ni bilo, da bi se lotili pobiranja min. Predolgo bi trajalo pa tudi orodja nismo imeli nobenega. Obrnili smo se torej nazaj in zavili v vas Kamnik po stranski poti. Pred vasjo smo srečali mlade fantine. Ne vem ali jih je že imel sedemnajst. Ko nas je zagledal, se mu je obraz razlezel v srečno nasmeh. Vprašal nas je, kam gremo. Povedali smo mu, da v Ljubljano in morda nas je prosil, naj ga vzamemo s seboj. Nisem mu mogel odreči. Stisnil se je k nam v avtomobil. V Podpeči ni bilo na cesti nobenega loveka, pa smo se odpeljali do mostu prek Ljubljanice. Od tam je bilo videti svetle nabojke, ki so leteli od Ljubljane v smeri Vrhnika. Torej je boj res še trajal. Vrnili smo se v Podpeč. Odšel sem po hišah, da bi povprašal ljudi, kaj se je tedaj dan tu dogajalo. V stanovanjih pa ni bilo nikogar. Vsi so se zatekli v kleti. Ko sem vprašal tiste, ki sem jih našel, ali so podnevi šle skozi Podpeč kakšne vojaške enote, so mi odgovarjali, da so bili samo partizani. Bili so precej neprijazni. Naslednji dan sem zvedel, da so me nalagali. V vasi niso bili partizani, ampak domobranski bataljon, ki mu je poveljeval Rupnikov sin.

Končno smo se odločili, da bomo kljub bojem skušali prodreti v Ljubljano prek rane vasi. Po streljanju, ki smo ga slišali, smo sodili, da bi utegnil biti vstop v mesto z vzhodne strani prost.

No se je že nagibala v dan, ko smo zavili po kolovozu med dvema jarkoma. Pripeljali smo se do ve jega kanala, ki je vodil k Ljubljani. Prehoda ezenj ni bilo. Mostnice so bile pobrane in zložene na kup. Nekdo iz predhodnice je stopil z motorja in posvetil z baterijo. Zavpil sem: »Ugasni!« V istem hipu se je že usulo po nas. Zapele so puške, mitraljezi, minometi in protiletalski topovi. Zaseda je bila na drugi strani kanala. Napravili so nam veliko uslugo, ko so pobrali mostnice, saj bi se jim sicer pripeljali naravnost v naro je.

235

Ob prvih strelah je bil ranjen Janko Mehle, ki je vozil avtomobil. Ker smo se znašli med dvema jarkoma, avtomobilov nismo niti poskušali obrniti. Poskakali smo ven. Ranjenemu Janku sta dva tovariša pomagala pri umiku. Niti pomisliti ni bilo, da bi iz prtljažnika rešili arhiv. Fant, ki smo ga pobrali v Kamniku, je bil zdaj ves preplašen. Kot je prej milo prosil, naj ga vzamemo s seboj, tako si je zdaj želel domov. Ko sem mu dovolil, da gre, jo je ubral, kot bi ga izstrelil.

Dal sem povelje za umik levo po Barju. Spomnil sem se, kako smo se pred dobrima dvema letoma na poti v Podlipoglav namu ili prav na tem terenu. Zdaj smo spet preskakovali jarke in bili smo vsi premo eni. Ko smo pre kali precej širok kanal, so ženi v blatu obti ali evlji. Zaman bi jih bilo poskušati izbrskati iz blata. Gospodarja z najbližje kmetije smo prisilili, da nas je, eprav nerad, z vozom odpeljal do Rakitne, ki mi ni ostala v lepem spominu. Ljudje so nas neprijazno gledali, sploh se niso hoteli meniti z nami. Ne spominjam se ve, kako smo zvedeli, da je v gozdu nad vasjo ves Rupnikov domobranski bataljon. Nas je bila le peš ica, oboroženi smo bili samo s pištolami in imeli smo eno samo brzostrelko. Naglo smo se spustili v borovniško dolino. Na cesti v dolini smo naleteli na patroljo KNOJ (prejšnja VDV), ki nas je iskala. Za nami je namre iz Postojne krenil štab divizije KNOJ s eto borcev, a so bili prepo asni, da bi nas dohiteli. eta se je spopadla z zasedo, ki nas je pregnala z Barja. Borci so hoteli priti do naših avtomobilov, a so se na istini morali umakniti. Z avtomobilom, ki nam ga je priskrbel štab divizije se je naša skupina po neuspelem ali, bolje, ponesre enem pohodu vrnila v Postojno.

Bil sem jezen sam nase. Pekla me je izguba arhiva in šampiljke oddelka, ki smo jih pustili v avtomobilu. In to se je pripetilo ravno meni, ki so mi o itali preve skrbi za konspiracijo! Iz Postojne sem takoj javil v Beograd, da šampiljke našega oddelka ne veljajo ve in da je treba vse dopise novejšega datuma z našimi žigi zadržati in kontrolirati.

Zjutraj 9.maja so me obvestili, da je Ljubljana tokrat zares osvobodjena. Zdaj se je napotil v glavno mesto ves oddelek.

V Ljubljano sem prišel 9. maja dopoldne okoli 11. ure. Vedno sem si želel doživeti osvoboditev, biti prav takrat v Ljubljani, a si nikoli nisem znal prav zamisliti te vrnitve. Zdaj sem jo doživljal: osvoboditev, prerojenje, pomlad. Pomlad, kakršne nisem poznal prej in kakršne nisem doživel nikoli ve. Sonce, cvetje, pesem, vriski, pozdravi. Sre a, svoboda . . . Ljubljana je doživljala svoj veliki dan.

S sodelavci smo se zapeljali naravnost do pala e Slavija, ki smo si jo že prej dolo ili za svoj sedež, prepri ani, da bo zagotovo prazna, saj so v njej zadnja leta imeli Nemci uradne prostore policijske službe. Poslopje smo si ogledali od vrha do tal, da smo se prepri ali o njegovi varnosti. V zgornjih nadstropjih smo našli še nekaj strank, družine nekdanjih uslužbencev banke Slavija, ki smo jih kasneje preselili.

Nadaljevali smo delo v novih razmerah. Se isti dan sem se sestal s člani mestnega odbora OF. Dogovorili smo se o nalogah okoli prevzema oblasti. Tudi v Ljubljani so člani narodne zaščitne še med boji zavarovali javne objekte, tovarne in podobno, tako da so nam močno olajšali delo.

236

Z Gorenjske sem dobil najprej poročilo, kmalu zatem pa še stvarne dokaze o njegovi točnosti: pred Slavijo so pripeljali oba avtomobila, ki so nam jih zaplenili Nemci pred dvema dnevoma na Barju. V prtljažniku je bilo arhivsko gradivo s stampiljkami vred nedotaknjeno. Očitno Nemcem ni niti na misel prišlo, da bi avtomobil preiskali. Verjetno za to tudi orodja niso imeli. Avtomobila so naši zaplenili pri Naklem. Krepko sem si oddahnil.

Zjutraj 10. maja me je pri delu zmotil vrvež z ulice. Stopil sem k oknu. Pod menoj se je valila živo pisana reka ljudi. Valovi zastav in cvetja. Reka je potegnila vase skupino partizanov, ki je dotlej hodila vstric. Objemi, poljubi. Ob hišna prozorčelja so pljuskali akordi zanesene partizanske pesmi. Radoživi reki je prelestno pomladno jutro prililo bleščelega sonca. Pogledal sem na uro in se še sam odpravil za pisanim tokom. Pred univerzo sem pričakal svoje bojne tovariše - člane prve slovenske narodne vlade. Ljubljana jim je pripravila neponovljiv sprejem.

237